

УДК 341.231.14:[342.9.047:351.74]

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.146>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ПРОЦЕСІ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ВІДПОВІДНІСТЬ МІЖНАРОДНИМ СТАНДАРТАМ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ДОСВІДУ

Панченко Г.Д.,

*курсант 2 курсу першого (бакалаврського) рівня освіти**Інституту Служби безпеки України**Національного юридичного університету**імені Ярослава Мудрого*

ORCID: 0009-0001-2739-0307

Панченко Г.Д. Забезпечення прав людини в процесі реформування правоохоронної системи України: відповідність міжнародним стандартам та європейському досвіду.

У статті аналізується процес реформування правоохоронної системи України в контексті забезпечення прав людини та приведення її до європейських стандартів. Реформування правоохоронних органів, зокрема Національної поліції, СБУ, прокуратури та інших спеціально створених правоохоронних органів, є одним із ключових викликів на шляху України до демократичних перетворень та євроінтеграції. Акцентовано увагу на необхідності дотримання принципів законності, пропорційності, прозорості та підзвітності в діяльності правоохоронних органів, які є вкрай важливими для захисту прав і свобод громадян, відновлення довіри суспільства до системи правосуддя.

У статті обговорюється право на справедливий суд та необхідність зміцнення незалежності та професіоналізму суддів, які необхідні для неупередженого розгляду справи та дотримання права на справедливий суд. Реформа має інтегрувати заходи щодо посилення незалежності суддів та забезпечення належного професійного рівня та моральної стійкості.

У статті наголошується, що реформування правоохоронних органів, зокрема Національної поліції, СБУ, прокуратури та інших спеціально створених правоохоронних органів, вимагає не лише технічних змін, а й глибокої зміни культури дотримання прав людини.

Проаналізовано міжнародно-правові документи, такі як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, як основоположні основи для реформування правоохоронних органів у багатьох країнах. Дослідження також підкреслює

важливість Основних принципів ООН щодо застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами правоохоронних органів, які окреслюють міжнародні стандарти застосування сили та вогнепальної зброї.

Зроблено висновок, що успішне реформування правоохоронної системи України потребує комплексного підходу, який включає інституційні та культурні зміни. Досвід європейських країн, таких як Польща та Литва, свідчить про необхідність масштабної перепідготовки кадрів правоохоронних органів з акцентом на права людини та розвиток громадянської культури.

Ключові слова: реформування, правоохоронна система, європейські стандарти, захист прав людини, міжнародне законодавство.

Panchenko H. Ensuring human rights in the process of reforming Ukraine's law enforcement system: compliance with international standards and European experience.

This article analyzes the reform process of Ukraine's law enforcement system in the context of ensuring human rights and aligning it with European standards. The reform of the law enforcement agencies, including the National Police, the Security Service of Ukraine, the prosecutor's offices, and other specially created law enforcement bodies, is one of the key challenges on Ukraine's path to democratic transformation and European integration. The focus is on the necessity of adhering to the principles of legality, proportionality, transparency, and accountability in the activities of law enforcement agencies, which are crucial for protecting the rights and freedoms of citizens and restoring public trust in the justice system.

The article emphasizes that reforming these structures requires not only technical changes but also a profound shift in the culture of human rights observance. The article also discusses the

right to a fair trial and the need to strengthen judicial independence and professionalism, which are essential for impartial case consideration and adherence to the right to a fair trial. The reform must integrate measures to enhance the independence of judges and ensure their appropriate professional level and moral resilience. Furthermore, the article analyzes international legal instruments, such as the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR) and the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, as fundamental bases for reforming law enforcement agencies in many countries. The study also highlights the importance of the UN Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials, which outline the international standards for the use of force and firearms.

The article concludes that the successful reform of Ukraine's law enforcement system requires a comprehensive approach that incorporates institutional and cultural changes. The experience of European countries, such as Poland and Lithuania, demonstrates the necessity of extensive retraining of law enforcement personnel with a focus on human rights and the development of civic culture.

Key words: reform, law enforcement system, European standards, human rights protection, international legislation.

Постановка проблеми. Процес реформування правоохоронної системи в Україні є одним із ключових викликів на шляху до європейської інтеграції та демократичної трансформації. Сучасний стан правоохоронних органів часто характеризується корупцією, зловживанням владою, відсутністю прозорості та підзвітності, що підриває довіру громадян до системи правосуддя. Недотримання міжнародних стандартів у галузі прав людини, таких як право на справедливий суд, заборона катувань, незаконних затримань та свавільного використання сили, є серйозною проблемою, яка вимагає невідкладних змін. В умовах євроінтеграційного вибору України постає питання як забезпечити ефективне реформування правоохоронної системи з урахуванням міжнародних стандартів та досвіду європейських країн, щоб забезпечити належний захист прав і свобод громадян, зміцнити верховенство права і створити підзвітну та прозору правоохоронну систему.

Мета дослідження. Проаналізувати процес реформування правоохоронної системи України в контексті забезпечення прав людини та приведення її у відповідність з європейськими стандартами, визначити основні проблеми та виклики, пов'язані з дотриманням прав і свобод громадян, а також запропонувати шляхи інтеграції

міжнародних норм і принципів у національне законодавство та практику правоохоронних органів для досягнення демократичної трансформації та європейської інтеграції України.

Стан опрацювання проблематики. Науковці, зокрема, Дердюк О., Савченко С. та інші, акцентують на важливості забезпечення прозорості та підзвітності правоохоронних органів, підкріплюючи свої висновки досвідом реформ у Польщі та Литві, де особливу увагу приділено перепідготовці кадрів із фокусом на права людини [1, с. 70–715]. Інші автори, як-от Воронін А. та Гнатюк М., досліджують питання запобігання катуванням та жорсткому поводженню, наголошуючи на необхідності вдосконалення умов утримання під вартою в Україні відповідно до рекомендацій Європейського комітету із запобігання катуванням [2, с. 112–130; 3, с. 45–58].

Виклад основного матеріалу. Реформування правоохоронної системи є одним із ключових викликів на шляху демократичної трансформації України в контексті євроінтеграційного вибору. Питання забезпечення прав людини в цьому процесі набуває особливого значення, оскільки саме рівень дотримання прав та свобод громадян визначає демократичний характер держави та її відповідність європейським стандартам. Європейський досвід показує, що успішне реформування правоохоронної системи вимагає інтеграції міжнародних стандартів прав людини та верховенства права у всі етапи реформи.

Однією з найважливіших складових реформування правоохоронної системи України є модернізація органів, відповідальних за правопорядок, безпеку, суспільний та державний лад, включаючи Національну поліцію, Службу безпеки України, прокуратуру, спеціалізовану прокуратуру, інші спеціально створені правоохоронні органи та судову систему. Однак, реформування цих структур вимагає не тільки технічних змін, але й глибокої зміни культури дотримання прав людини. Так, міжнародні стандарти, зокрема, Європейська конвенція з прав людини, підписана 04 листопада 1950 року та ратифікована Україною 17 липня 1997 року [4], та практика Європейського суду з прав людини, стають ключовими орієнтирами для України.

Одним із першочергових завдань в процесі реформування правоохоронних органів є забезпечення прозорості та підзвітності їх діяльності перед суспільством. Важливим аспектом є дотримання принципу законності у діяльності поліції та інших правоохоронних органів, що включає заборону свавільних арештів, затримань та застосування сили. Відповідно до стандартів Європейського суду з прав людини, будь-яке втручання в права та свободи людини має бути законним, пропорційним та необхідним у

демократичному суспільстві [5, с. 33]. Для цього необхідно впроваджувати чіткі регламенти та процедури, які визначають умови та підстави застосування примусових заходів.

Зокрема, важливою проблемою є забезпечення прав осіб, що перебувають під вартою. У багатьох випадках умови утримання в слідчих ізоляторах України не відповідають міжнародним стандартам, що призводить до порушень прав людини, зокрема, права на життя та заборони катувань. Європейський комітет з питань запобігання катуванням неодноразово звертав увагу на цю проблему, закликаючи українську владу до вдосконалення умов утримання під вартою [6]. Відповідно, реформування правоохоронної системи має включати створення гідних умов утримання для осіб, які знаходяться під вартою, а також впровадження ефективних механізмів запобігання катуванням та жорсткому поводженню.

Іншим важливим аспектом є забезпечення права на справедливий суд. В Україні спостерігається низький рівень довіри до судової системи та правоохоронних органів через корупцію та політичний вплив на правосуддя [7]. Реформування правоохоронної системи повинно включати заходи для зміцнення незалежності суддів, а також забезпечення їх належного професійного рівня та моральної стійкості, що є необхідним для гарантії неупередженого розгляду справ та дотримання права на справедливий суд.

Аналіз міжнародного законодавства, що стосується забезпечення прав людини в процесі реформування правоохоронної системи, має ключове значення для розуміння зобов'язань держав, зокрема України, щодо захисту прав і свобод людини. Міжнародні стандарти та норми, закріплені у відповідних міжнародних договорах та інших нормативно-правових актах, служать основою для реформування правоохоронних органів у багатьох державах.

Європейська конвенція з прав людини [4] є одним із найважливіших документів, що закріплюють основні права та свободи людини в європейських країнах, включаючи Україну. Конвенція передбачає ряд положень, які мають безпосереднє відношення до діяльності правоохоронних органів, наприклад, стаття 2, яка визначає право кожної людини на життя, що має бути захищене законом, а застосування сили з боку правоохоронних органів допускається лише в суворо визначених випадках, коли це абсолютно необхідно. Так, стаття 3 забороняє катування, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання, дане положення є фундаментальним для запобігання жорсткому поводженню з боку правоохоронних органів. Крім того, стаття 5 забороняє свавільне затримання або арешт, адже всі процедури, пов'язані

з позбавленням волі, повинні бути законними і відповідати встановленим стандартам справедливості. Також, слід звернути увагу на статтю 6, яка встановлює право на справедливий і публічний розгляд справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом.

Крім того, прецеденти Європейського суду з прав людини мають велике значення для розуміння застосування цих стандартів на практиці. Наприклад, у Рішенні від 10 лютого 2011 року у справі «Харченко проти України» [8] або Рішенні від 15 травня 2012 року у справі «Каверзін проти України» [9] ЄСПЛ неодноразово вказував на порушення прав осіб з боку правоохоронних органів, що вимагає впровадження системних реформ у цій сфері.

Наступним необхідно проаналізувати Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (далі – МПГПП) від 16 грудня 1966 року [10], котрий є ключовим нормативно-правовим актом у галузі міжнародного права прав людини, який був ратифікований Україною у 1973 році. МПГПП закріплює низку фундаментальних прав і свобод, зокрема, стаття 6 захищає право на життя та забороняє свавільне позбавлення життя; стаття 7 забороняє катування або жорстоке, нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання; стаття 9 забезпечує право на свободу та особисту безпеку, встановлює норми щодо арештів та затримань; та, нарешті, стаття 14 встановлює право на справедливий судовий розгляд у рамках кримінального процесу.

Комітет ООН з прав людини, відповідальний за контроль за дотриманням положень МПГПП, у своїх коментарях та зауваженнях неодноразово звертав увагу на важливість забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності, особливо в частині запобігання катуванням та незаконним затриманням [11].

Конвенція проти катувань та інших жорстких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року (далі – Конвенція проти катувань) [12], ратифікована Україною 26 січня 1987 року, зобов'язує держави-учасниці вживати ефективних законодавчих, адміністративних, судових або інших заходів для запобігання актам катування на території під їхньою юрисдикцією. Відповідно до Конвенції проти катувань держави зобов'язані розслідувати всі випадки катувань та жорсткого поводження, а також притягати до відповідальності винних осіб. Крім того, забороняється використання показань, отриманих під катуванням, як доказу в суді. Також, слід зазначити, що держави повинні забезпечувати належне поводження з усіма особами, позбавленими волі, відповідно до принципів гуманності та гідності.

Основоположні принципи застосування сили та вогнепальної зброї службовцями органів правопорядку [13], прийняті восьмим Конгресом ООН (1990 р.) – цей документ містить міжнародні стандарти, яких повинні дотримуватися правоохоронні органи під час використання сили та вогнепальної зброї. Основні принципи проголошують, що використання сили має бути мінімально необхідним і пропорційним загрози; вогнепальна зброя може використовуватися лише тоді, коли інші засоби є недостатніми і лише в разі неминучої загрози життю; повинні бути створені механізми для контролю та розслідування випадків незаконного використання сили.

Так, міжнародне законодавство у сфері забезпечення прав людини в процесі реформування правоохоронної системи базується на принципах верховенства права, законності, пропорційності, прозорості та підзвітності. Україна, як держава-учасниця багатьох міжнародних договорів і конвенцій, зобов'язана інтегрувати ці стандарти у національне законодавство та практику правоохоронних органів. Реформування правоохоронної системи в Україні повинно бути спрямоване на забезпечення належного захисту прав людини у всіх аспектах її діяльності, що є необхідною умовою для досягнення європейських стандартів правопорядку та безпеки.

Досвід європейських країн свідчить про необхідність впровадження комплексних реформ, які поєднують як інституційні, так і культурні зміни. Наприклад, у Польщі та Литві реформування правоохоронних органів супроводжувалося широкомасштабною перепідготовкою працівників поліції та інших служб з акцентом на дотримання прав людини та розвиток громадянської культури [14, с. 165]. Подібні заходи могли б бути ефективними і в Україні, де досі існують проблеми з перевищенням повноважень та недотриманням прав громадян.

Реформування правоохоронної системи в Україні також повинно включати розвиток інститутів громадянського контролю за діяльністю правоохоронних органів. В європейських країнах успішно функціонують різноманітні форми громадського контролю, включаючи громадські ради при правоохоронних органах, омбудсмени, а також незалежні антикорупційні органи [15, с. 213]. Подібний підхід сприяє підвищенню підзвітності та прозорості в діяльності Служби безпеки України, поліції, прокуратури та судів, що є необхідним для зміцнення довіри громадськості.

Висновки. Таким чином, забезпечення прав людини в процесі реформування правоохоронної системи України є надзвичайно важливим завданням, що потребує комплексного та системного підходу. Аналіз досвіду європейських країн показує, що успішне реформування

неможливе без інтеграції міжнародних стандартів у правову практику, зміцнення інституцій, запровадження прозорих і підзвітних механізмів роботи правоохоронних органів, а також розвитку культури дотримання прав людини серед працівників цих органів. Україна, будучи частиною міжнародної правової спільноти, повинна забезпечити не тільки формальне впровадження норм і принципів, але й ефективне їх застосування на практиці. Зокрема, необхідно зосередитися на модернізації правоохоронних органів, забезпеченні їхньої незалежності, підвищенні кваліфікації кадрів та впровадженні механізмів громадянського контролю. Важливим є також удосконалення умов утримання під вартою, попередження жорстокого поводження та катувань, що відповідає рекомендаціям Європейського комітету з питань запобігання катуванням. Крім того, особлива увага повинна бути приділена забезпеченню права на справедливий суд, що є основоположним для відновлення довіри до системи правосуддя в Україні. Результати дослідження свідчать, що шлях до ефективної реформи правоохоронної системи України лежить через дотримання міжнародних стандартів, прозорість і підзвітність дій правоохоронних органів, а також активну участь громадянського суспільства у цьому процесі. Лише комплексний підхід та орієнтація на європейський досвід дозволять Україні досягти необхідних змін, спрямованих на захист прав і свобод людини, зміцнення верховенства права та затвердження демократичних принципів у правоохоронній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дердюк О., Ковальчук В., Коропецька С., Савченко С., Смушак В. Reasonable Time in Criminal Proceedings of Ukraine in the Context of the European Court of Human Rights Case Law. *Revista Geintec-Gestao Inovacao E Tecnologias*, 11(2), 2021. 701–715.
2. Воронін А. Умови утримання під вартою в Україні: нормативно-правове забезпечення та практика застосування. *Вісник Кримінального Права*, 4(15), 2021. С. 112–130.
3. Гнатюк М. Запобігання катуванням та жорстокому поводженню в Україні: проблеми та шляхи вирішення. *Право і Безпека*, 3(25), 2022. С. 45–58.
4. Європейська конвенція з прав людини : Конвенція, міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950 року / Рада Європи. База даних: «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 09.09.2024).

5. Посібник із застосування Європейської конвенції з прав людини під час надзвичайної ситуації (кримінальне судочинство). Київ, 2023. 53 с. URL: <https://rm.coe.int/guide-to-applying-article-15-of-the-echr/1680ac59d5> (дата звернення: 09.09.2024).
6. European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT). Official Web resource. URL: <https://www.coe.int/en/web/cpt> (дата звернення: 09.09.2024).
7. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 року № 220 / Кабінет Міністрів України. База даних: «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-п#Text> (дата звернення: 09.09.2024).
8. Рішення Європейського суду з прав людини від 10.02.2011 року у справі «Харченко проти України» (Заява №40107/02) / Європейський суд з прав людини. База даних: «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_662#Text (дата звернення: 09.09.2024).
9. Рішення Європейського суду з прав людини від 15.05.2012 року у справі «Каверзін проти України» (Заява № 23893/03) / Європейський суд з прав людини. База даних: «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_851#Text (дата звернення: 09.09.2024).
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : міжнародний документ, пакт від 16 грудня 1966 року / Організація Об'єднаних Націй. База даних: «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 09.09.2024).
11. United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR). Official Web resource. URL: <https://www.ohchr.org/en/contact-us> (дата звернення: 09.09.2024).
12. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : Конвенція, міжнародний документ від 10.12.1984 року / Організація Об'єднаних Націй. База даних: «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення: 09.09.2024).
13. Основоположні принципи застосування сили та вогнепальної зброї службовцями органів правопорядку (прийняті восьмим Конгресом ООН з попередженням злочинності та поводження з порушниками, Гавана, Куба, 27 серпня – 7 вересня 1990 року). URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/old/files/Criminal%20justice/FileName_001.pdf (дата звернення: 09.09.2024).
14. Швець Д.В. Реформування поліцейських органів зарубіжних країн: правовий та психологічний аспекти // *Право і безпека*. 2016. № 4 (63). С. 162–169. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/2468> (дата звернення: 09.09.2024).
15. Громадянське суспільство vs. корупція в Україні. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2019. 240 с. URL: <https://acrec.org.ua/wp-content/uploads/2020/07/AntiCorruption.pdf> (дата звернення: 09.09.2024).